

מהותה של מצות תלמוד תורה

מתוך הסוגיה במסכת קידושין דף כט מתברר, שמצות תלמוד תורה מוגדרת כמצוה 'ללמד' תורה, ולא מופיע לכתחילה המושג 'ללמוד' ביחס לתורה. כך מובא בבבלייתא בדף כט: "ת"ר, האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה" וגו' ובעמוד ב מבררת הגמרא "ללמדו תורה מגלן — דכתיב 'ולמדתם אותם את בניכם'¹, והיכא דלא אגמריה אבוה מחייב למיגמר נפשיה דכתיב 'ולמדתם'. מדברי הגמרא יוצא, שגם בתורה שבכתב מופיעה מצווה זאת בציווי 'ולמדתם אותם את בניכם', בצורה של 'ללמד', ורק בדיעבד, אם לא לימדו אביו, לומדים מהפסוק 'ולמדתם אותם' שחייב הוא ללמד את עצמו. הרמב"ם בספר המצוות מצווה יא מביא פסוק נוסף, ממנו לומדים מצות תלמוד תורה, והוא 'ושננתם לבנך'², על יסוד דרשת הספרי על אותו פסוק — 'בניך אלו תלמידיך'. כנראה העדיף הרמב"ם פסוק זה, משום שהפסוק המובא בגמרא בקידושין 'ולמדתם אותם את בניכם' מלמד על מצות תלמוד תורה המוטלת על האב ללמד את בנו, ואילו על הפסוק 'ושננתם לבניך' דורשים חז"ל בספרי 'בניך אלו תלמידיך', ומכאן לומדים שמצווה ללמד את התלמידים. והלא המצווה הכללית של תלמוד תורה כוללת את כולם, גם תלמידים. יוצא שגם בתורה שבכתב מובעת המצווה של תלמוד תורה לכתחילה בביטוי של 'ללמד' אחרים, ורק בדיעבד בצורת 'ללמוד'. גם מוני המצוות וגם הפוסקים הולכים בעקבות חז"ל ומגדירים את המצוה 'ללמד' בתחילה, ורק אחר כך 'ללמוד'. בספר המצוות של הרמב"ם (הוצאת 'הרמב"ם לעם', מוסד הרב קוק), מצווה יא כתוב: "הציווי שנצטוונו ללמד חכמת התורה וללמדה" וגו' כלומר, קודם נאמר ללמד ואחר כך ללמדה (לתלמוד אותה). כך הוא גם במשנה תורה של הרמב"ם, בהלכות תלמוד תורה א, א, כתוב: "אבל קטן, אביו חייב ללמדו תורה...". ובהלכה ב: "כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך חייב הוא ללמד את בן בנו... ולא בנו ובן בנו בלבד, אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים" וכו', ורק אחרי כן בהלכה ג נאמר: "מי שלא למדו אביו, חייב ללמד את עצמו", ורק בהלכה ח נאמר: "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני ובין עשיר" וכו'. יוצא מכך, שלפי הרמב"ם המצווה מוגדרת קודם 'ללמד', ורק אם לא לימדו אביו חייב הוא ללמד את עצמו. בספר ה'יראים' לרבנו אליעזר ממיץ

1 דברים יא, יט.

2 דברים ו, ז.

תלמיד רבינו תם, מובאת המצווה באותה צורה: בסי' רכה מובא: "למד בנך תורת ד' ומצוותיו", ורק בסי' רנד מובא: "צווה הקב"ה שילמדו ישראל את התורה". גם בסמ"ג לרבינו משה מקוצי מובא במצות עשה יב: "מצוות עשה ללמד בנו תורה ומצוות", ושם בהמשך הדברים: "ומי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו", ורק אחר כך "וכל אדם חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה". יוצא מכלל זה הוא הסמ"ק לרבנו יצחק מקורביל, המביא בסי' כה את המצווה ללמוד תורה, ובסי' כו את המצווה ללמד בניו. בפוסקים, בטור יורה דעה הלכות תלמוד תורה סי' רמה, מובאת ההלכה "ללמד לבנו תורה" ובהמשך הדברים: "לא למדו אביו חייב ללמד לעצמו" ובסי' רמו כתוב: "כל אחד מ'ישראל חייב בתלמוד תורה". לסי' רמה קורא המחבר 'הלכות מלמדים', ולסי' רמו קורא 'הלכות תלמוד תורה'. ולפלא שגשגות הלכות מלמדים לפני הלכות תלמוד תורה.

עובדת היות מהות המצווה 'ללמד' מוצאת את ביטוייה גם בהלכה למעשה. בשולחן ערוך אורח חיים סי' מז מובא בהלכה ב: "הכותב דברי תורה אף על פי שאינו קורא צריך לברך" (ברכת התורה) ובהלכה ג: "המהרהר בדברי תורה אינו צריך לברך". ה'משנה ברורה' במקום מביא שני טעמים לכך: "דכתיבה עדיף מהרהור משום דעביד מעשה, ויש אומרים דדרך הכותב להוציא תיבות מפיו בשעת הכתיבה". הסבר אחר מובא בתשובות רבי עקיבא איגר סי' כט, ואלה דבריו: "וכבר ישבו בשו"ת 'שב יעקב', ותורף דבריו משום דמצוות עשה של תלמוד תורה נפקא מקרא ושגגתם לבניך, ולמדתם את בניכם, משום הכי ממעטין הרהור (מחובת ברכה), דבהרהור לא שייך ללמד את בניו, מה שאין כן בכתיבה עדיף בזה מהרהור, ועל ידי כתיבה יכול ללמד אחרים והוא בכלל ושגגתם לבניך".

נמצאנו למדים, שההגדרה היסודית המהותית של המצווה היא ללמד, בניגוד להגיון הפשוט, שהיה מחייב קודם ללמוד ואחר כך ללמד. וזה טעון הסבר. ועוד קשה, למה ראתה התורה, ובעקבות כך חז"ל והפוסקים, לצוות על מצווה זאת בקשר עם הבנים? יכלה התורה לכתוב 'ולמדתם אותם את תלמידכם' או 'ושגגתם לתלמידך', וזה היה כולל גם את הבנים. ועוד שאלה שלישית: בסוגיה בקידושין ובכל הפוסקים נאמר, שאם לא לימדו אביו חייב הוא ללמד את עצמו, ולא נאמר בפשטות חייב ללמוד בעצמו, מה רוצים ללמדנו בזה שהוא חייב ללמד את עצמו.

א. ללמד חכמת התורה

ביחס להגדרה היסודית 'ללמד', כבר הסביר מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק שליט"א, כי מצות תלמוד תורה היא במהותה המשכת התורה במשך הדורות, מאב לבנו ומרב לתלמידו עד סוף כל הדורות. הדבר הזה נעשה על ידי לימוד התורה בכל הצורות. ליתר ביור נביא מדבריהם של חז"ל באותה סוגיה בקידושין: "אמר רבי יהושע בן לוי, כל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלה מהר סיני"; "והודעתם לבניך ולבני בניך, לומר לך שכל המלמד את בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו למדו

לו ולבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות". דברים אלו של חז"ל מבטאים נכונה את ערכה המהותי של המצווה שהוא המשכת התורה מקבלתה בהר סיני ומסירתה במשך כל הדורות. יש תמיד מקבל ויש תמיד נותן ולכן המצווה היא 'ללמד'. מצווה זו מתקיימת כמצוותה מהר סיני עד סוף כל הדורות.

ב. ושנתם לבניך אלו תלמידך

מצות תלמוד תורה שהיא מצווה ללמד את תלמידיו, יוצרת את התלמיד ועושה אותו לבנו של המלמד. המשכת התורה מהר סיני עד סוף כל הדורות היא המשכת החיים, יצירת חיים, יצירת מציאות חדשה בנשמתו של הלומד המקבל חיות זאת ממקור החיים הנותן את התורה. וכך ביטאו זאת חז"ל: "כל המלמד בן חברו תורה כאילו ילדו"³; "כל המלמד בן חברו תורה כאילו עשאו"⁴. ובביטוי עז ביותר בתנא דבי אליהו סוף פרק ה: "כל המלמד את חברו פסוק אחד או הלכה אחת או דיבור אחד כאילו נותן לפניו חיים". זאת ועוד — בספרי מוכיחים חז"ל, שתלמידים נקראים בנים מכמה פסוקים הקוראים לתלמידים בנים, כמו "ויצאו בני הנביאים"⁵, והיו אלו תלמידי הנביאים. הפסוק הראשון המובא שם הוא מהתורה, "בנים אתם לה' אלקיכם", כי ביחס לקדוש ברוך הוא אנו באמת גם בנים במובן הפשוט של המלה, כי גם חיי הגוף ממנו הם, הנשמה לו הגוף פעלו. מפסוק זה אנו למדים את המהות הפנימית של חיי העולם הנטועים בתוכנו, המחיים את גופנו ממקור נשמתנו, ומקשרים את כל גילויי החיים למקורם.⁶ עכשיו מבינים אנו בצורה עמוקה יותר 'בניך' אלו תלמידך, כי תלמידים הם ממש בנים, מציאות חדשה הנוצרת מחיי התורה הנמשכים דרך המלמד ממקור התורה והחיים.

ג. חייב ללמד את עצמו

למה ללמד את עצמו, ולא ללמוד בעצמו? כי אין להגדיר את לימוד התורה באותו מושג המבטא כל לימוד אחר. אין הלומד תורה עוסק בעיסוק שכלי מדעי המקנה לו ידיעות והכרות מחוץ להווייתו. הלומד תורה מפעיל את הווייתו הנשמתית לגילוי חיי העצמותיים על ידי עיסוקו בלימוד פרטי ההיכרות של חלקי התורה. פעילות זו מן היצירה יש בה. מגלה ומחדש הוא בדברי תורה השייכים לעצמיות חיינו. מעלה ומרומם הוא את נשמתו לגבהים ומדרגות של דבקות אלקית שטרם השיגם ועושה הוא את נשמתו באותן מדרגות. "כל המלמד בן חברו תורה כאילו עשאו לדברי תורה, כאילו עשאו לעצמו שנאמר, 'ועשיתם אתם', אל תקרי 'אתם' אלא 'אתם'". הלומד תורה

3 סנהדרין דף יט, ב.

4 שם, שם.

5 מלכים ב, ב.

6 על פי הרמ"א בשולחן ערוך אורח חיים ו, א.

7 סנהדרין דף צט.

מלמד הוא את עצמו, מפעיל הוא את עצמו, מרומם הוא את עצמו, מגלה הוא את טבע נשמתו, את אותיות נשמתו, והן הן אותיות תורתו. "כי הנשמות אשר נטע ה' בעמו הן אותיות התורה"⁸. זהו ההבדל התהומי בין חכמת התורה לבין חכמות של חול, בין הלומד לבין המלמד את עצמו.

"חכמת קדש היא נעלה מכל חכמה, בזה שהיא מהפכת את הרצון והתכונה הנפשית של לומדיה לקרבם לאותה הרוממות שהיא בעצמה מתעצמת בה מה שאין כן כל החכמות העולמיות, אע"פ שהן מציירות ענינים נשגבים יפים ואצילים, אין להן אותה התכונה המפעלית, להמשיך את המהות העצמית של ההוגה בהן אל ערכו, ובאמת אין להן יחס כלל ליתר הכוחות והעצמיות של האדם חוץ מכוחו המדעי בלבד.

"וטעם הדבר הוא, כי כל ענייני הקודש ממקור חיי החיים הם באים, מיסוד החיים המהווה את הכל... וכל המדעים של חול אין בהם זה הכח, כי הם אינם מחדשים ומחוללים חדשות מצד עצמם, אלא הם מציירים ומציגים לפני ההשקפה השכלית את מה שהוא נמצא במציאות, ועל כן אינם יכולים גם לעשות את ההוגה בהם לבריאה חדשה, טהורה וחייה באור החיים האמיתיים העומדים לעדי עד"⁹.

המושג המבטא את אמיתה של תורה, לכל עמקה ושלמותה, הוא המושג 'לשמה'. והנה מצאנו שביחד עם מושג זה מופיע גם המושג של 'ללמד' בקשר לתורה, ללמדנו כי שני המושגים ביחד, מבטאים את מהותה של מצות תלמוד תורה. במסכת סוכה דף מט, נאמר: "וא"ר אלעזר מאי דכתיב 'פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה', וכי יש תורה של חסד ותורה שאינה של חסד, אלא תורה לשמה זוהי תורה של חסד, שלא לשמה — זוהי תורה שאינה של חסד". אין כאן המקום לביורר המושג 'תורה של חסד', אבל המושגים 'תורה לשמה' ו'תורה ללמדה', משלימים זה את זה בבירור אמיתה של תורה. שתי התשובות כגמרא באות להצביע על שני צדדים שהם אחד. המובן האמיתי של תורה לשמה זו היא תורה ללמדה, וה'ללמד' של תורה, זהו הגילוי הנעלה ביותר של 'לשמה', של תורה שניתנה מסיני, והיא ממשיכה חיים לישראל עד סוף כל הדורות כי הם חיינו.

8 'אור החיים' על התורה, במדבר טז, א.

9 אורות הקודש, עמ' סז.